

ТРУДОВА МІГРАЦІЯ

ОЦІНЮВАННЯ СТАНУ ТА ТЕНДЕНЦІЙ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ В УКРАЇНІ

ЗМІСТ

Вступ	3
1. ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУВАННЯ ДИНАМІКИ ТА СТАНУ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ В УКРАЇНІ	5
2. ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНИХ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ ТРУДОВИХ РЕСУРСІВ В УКРАЇНІ	11
3. СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ МІГРАЦІЇ ВИСОКОКВАЛІФІКОВАНИХ УКРАЇНСЬКИХ КАДРІВ	20
Висновки	27
Список використаної літератури	30

ВСТУП

Сучасні глобалізаційні процеси впливають на міжнародний ринок праці, створюючи вільний простір для пересування робочої сили в світових межах. Стабільно зростаюча тенденція міграції трудових ресурсів сприяє необхідності її вивчення у соціальній, економічній та політичній трансформації.

Протягом двох десятиліть міжнародна трудова міграція – наймасштабніший міграційний потік в Україні. Для реалізації владою програм стосовно адаптації даного процесу до умов розвитку економіки країни варто скоординувати зусилля у напрямку аналізу та дослідження даного питання як важливого елемента у структурі наслідково-причинних зв'язків між політикою держави та міграційними намірами.

Метою наукової роботи є характеристика портрету українського мігранта на базі аналітичних показників та відповідно на основі цього - генерація ідей стосовно покращення міграційного питання в країні .

На основі мети роботи сформувався такі *завдання*: визначити поняття міграції та її історичний розвиток в Україні; висвітлити основні причини та мотиви, які впливають усвідомлення у людей бажання мігрувати; оцінити різні методології підрахунку міграційних показників; проаналізувати напрями та сфери працевлаштування українських мігрантів; охарактеризувати вікову та гендерну структуру виїжджаючих за кордон; прослідкувати тенденцію надходження приватних трансфертів трудових мігрантів; висвітлити причини та загрозу міграції висококваліфікованих фахівців; сформувати рекомендації стосовно використання потоків вітчизняних мігрантів у стратегічних цілях економіки внаслідок грошових переказів; зафіксувати моменти важливості розвитку «економіки знань» в контексті ефективного функціонування людського потенціалу в межах країни; дослідити формування національної ідентичності в умовах міграційно-інтеграційних процесів.

Міжнародну міграцію трудових ресурсів комплексно вивчають ряд вітчизняних науковців : В. Борщеський, А. Гайдуцький, С.Дорогунцов, І.Івахтюк, С. Дорогунцов, А. Доценко, Я. Жупанський, А. Загробська, Ф. Заставний, С. Копчак, Ю. Корчак-Чепурківський, О. Малиновська, І. Ольшевська, Т. Петрова, Ю. Пітюренко, С. Пирожков, О. Піскун, О. П'ятковська, Ю. Римаренко, У. Садова, В. Стешенко, С. Стеценко, В. Товкун, О. Хомра, О. Шаблій, М. Шаленко, А. Філіпенко, С. Якубський та інші. Важливе місце у дослідження міграційних процесів України займає Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В.Птухи НАН України на чолі з директором Е. Лібановою.

1. ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУВАННЯ ДИНАМІКИ ТА СТАНУ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ В УКРАЇНІ

На сьогоднішній день у світовій економіці спостерігається революційне явище – глобалізація, що сприяє еволюції міграційних процесів, формуючи нові потоки та прискорюючи темпи локалізації робочої сили [28]. Міграція тотально нищить культурні, мовні, етнічні та традиційні кордони, сприяє мультикультурному розвитку та формує новий тип особистості – людей мультилокальної транснаціональності, що відмінно асимілюються в новий простір та вносять власні корективи у його існування. З іншої сторони, розвиток міграційних процесів формує негативні фактори в економіках країн-реципієнтів, які розглядають це явище виключно як небезпеку економіці [8].

Аналізуючи історичні аспекти розвитку міграційних процесів України минулого століття та сьогодення, можна прослідкувати 5 основних динамічних хвиль, що перегукуючись між собою, формують єдину масштабну категорію переселення українського народу внаслідок економічних та політичних негараздів. Історичний розвиток міграційних процесів під впливом глобалізації та внутрішніх причин висвітлено у табл.1.1

Періодизація хвиль міжнародної міграції в Україні

Хвиля	Період	Причини міграції	Основні напрями міграції	Соціальний склад
Перша хвиля	кінець XIX – початок XX століття	Малоземелля, перенаселення	Канада, Сибір	Некваліфікована робоча сила
Друга хвиля	Перша половина XX століття	Тоталітарний режим Радянського уряду	Польща, Румунія, Чехія, Австрія, США, Канада	Інтелігенція, великі й середні землевласники, торговці, службовці, священнослужителі
Третя хвиля	Кінець Другої світової війни	Тоталітарний режим Радянського уряду	Країни Європи, США, Канада	Інтелігенція
Четверта хвиля	70-ті роки XX століття	Репресії та переслідування	Країни Європи, США, Канада	Дисиденти
П'ята хвиля	Після розпаду СРСР	Економічні проблеми країни	Країни Європи	Кваліфікована і некваліфікована робоча сила

Закон України «Про зовнішню трудову міграцію» характеризує зовнішню трудову міграцію як процес «переміщення громадян України, пов'язане з перетинанням державного кордону, з метою здійснення оплачуваної діяльності в державі перебування». В епоху глобалізації, активізація міграційних процесів потребує реалізації планомірної та стратегічної міграційної політики. Закон України «Про основні засади міграційної політики» формує таке тлумачення державної міграційної політики України – «сукупність заходів, що здійснюються державою щодо регулювання міграційних процесів з метою захисту національних інтересів, безпеки та територіальної цілісності, забезпечення належного соціально-економічного, демографічного, науково-освітнього розвитку держави».

Політична та економічна ситуація останніх років в Україні виглядає таким чином: зниження рівня економічного розвитку, надмірна інфляція, погіршення умов життя населення, незадоволення владою, занепад виробничих потужностей, відсутність чітко врегульованих законодавчих елементів, зниження реальних доходів громадян, поглиблення соціальної нерівності та бідності. Все це формує

об'єктивну спонукальну базу для розвитку зовнішніх міграційних процесів. Саме тому основні причини міжнародної міграції носять економічний характер. Табл.1.2. чітко характеризує причини міжнародної трудової міграції.

Таблиця 1.2

Причини міжнародної трудової міграції

Економічні причини	Неекономічні причини
Рівень економічного розвитку держави	Політична нестабільність
Рівень зайнятості населення	Військові перевороти
Брак інвестицій	Релігійні особливості
Проблеми у банківській системі	Стихійні лиха (землетруси, паводки)
Національні різниці в оплаті та умовах праці	Причини особистого характеру (сімейні, расові)
Рівень розвитку науково-технічного прогресу	
Зникнення деяких галузей виробництва або значне їх скорочення	
Економічна нерозвиненість окремих регіонів або не повна їх переорієнтація на ринкову економіку	

Трудова міграція формує складний комплекс економіко-соціальних чинників, які торкаються усіх суспільних сфер. Наслідки активізації відтоку української робочої сили за кордон відображають подвійний аспект впливу на всі сфери суспільного життя, що висвітлено у табл.1.3.

Таблиця 1.3

Наслідки міжнародної трудової міграції

Сфера	Позитивні наслідки	Негативні наслідки
Економіка і фінанси	<ul style="list-style-type: none"> - Зменшення безробіття ; - потік грошових переказів трудових мігрантів; - розвиток підприємництва і бізнесу на основі накопиченого капіталу заробітчани; - збільшення товарообігу між країною експортером та країною імпортером людського капіталу. 	<ul style="list-style-type: none"> - Дефіцит працівників певних спеціальностей на ринку праці зменшення споживчого попиту, зменшення податкових надходжень; -зростання цін на товари і послуги на внутрішньому ринку (наприклад житло), при низькій купівельній спроможності більшості населення.
Людський капітал	<ul style="list-style-type: none"> - Набуття нових знань та навичок мігрантами; - підвищення мотивації до здобуття освіти чи набуття навичок для тих, хто хоч мігрувати в майбутньому. 	<ul style="list-style-type: none"> - Відтік людського капіталу; - погіршення якості робочої сили через відплив за кордон найбільш активної частки населення; - реадптація працівників після повернення.
Соціально-	- Підвищення рівня добробуту сімей	-Поглиблення соціальної

демографічний аспект	заробітчан.	нерівності; - старіння нації; - руйнування сімей.
Культура	- формування нових інтегрованих культурних цінностей і норм моральної свідомості; - розвиток відкритого і прогресивного суспільства.	- Втрата автентичності власних традицій та культури.

Джерело: розроблено автором на основі [26].

Трудова міграція спричиняє дефіцит людських ресурсів і цим провокує низку інших негативних факторів. Через нестачу необхідних кадрів знижується загальна продуктивність праці. Несплата податків, мігрантами, провокує зменшення надходжень до бюджету країни, що прямопропорційно впливає на збільшення навантаження на соціальне забезпечення. Низький споживчий попит та зменшення купівельної спроможності формує зростання цін на товари і послуги на внутрішньому ринку. Масштабний рух населення за кордон сприяє демографічному занепаду країни, який повільно та впевнено здатний руйнувати економіку країни. Занепад українського села, деградація інфраструктури та виробництва – цілком можливі наслідки зменшення працездатного населення. Міграція зберігає тенденцію до постійного розшарування за соціальним станом, адже мігрант апріорі матиме більше коштів і відповідно різнопланових можливостей, що поглиблюватиме нерівність у суспільстві.

Проте у процесі зовнішньої трудової міграції виникає ряд позитивних чинників як важливого аспекту глобалізаційних зрушень. Міграція здатна знизити офіційний рівень безробіття в країні внаслідок працевлаштування трудових ресурсів за межами держави та підвищити рівень добробуту завдяки додатковим надходженням. Грошові перекази мігрантів становлять вагомую частку доходів серед домогосподарств України, які спрямовують ці кошти у придбання товарів та реалізації послуг, виступаючи надійним джерелом іноземної валюти. Мігранти, повертаючись додому інвестують як в розвиток малого бізнесу, так і розвиток людського потенціалу на основі використання набутих знань та навичок з

іноземного досвіду. Набуті культурні цінності дозволять країні бути невід'ємною частиною глобалізації та сприяють розвитку країни на новому інтегрованому рівні [36].

Переоцінка міграції допомагає підвищити розуміння стратегій життєдіяльності людей на основі різноманітного та активного способу. Міграція є частиною активних стратегій життєдіяльності, але також визначається соціальним контекстом і визначається соціальними нормами і структурами. Мігранти є агентами змін - економічно, технологічно, соціально та політично [11].

На сьогоднішній день не існує інтегрованої оцінки даних міграційних процесів внаслідок відсутності уніфікованої системи підрахунку. Фокус цієї проблеми негативно відображається на масштабному та планомірному вивченні даного явища та генерації реальних міграційних показників у глобальному контексті та України зокрема.

Розбіжність між стандартами щодо визначення поняття «міграція» та «мігрант», різниця яких сформована на основі строку перебування в межах країни, статут особи, причинам перебування. Відмінність у цьому формулюванні спричиняє різні облікові дані та створює проблеми у масштабному аналізі. Використання різних форм дослідження потоків міграції та наявність різних методик підрахунку громадян країни та іноземців, що в свою чергу призводить до неможливості адекватної оцінки даних, так як дані різних джерел можуть відображати невідповідність міграційних процесів між двома країнами. Складність оцінки статистичної інформації впливає на недостовірність реальних даних, зафіксованих в офіційних джерелах.

Методологічні способи оцінки міграційних показників проілюстровані у табл.1.4

Характеристика джерел даних статистичної інформації міграційних показників

Джерело даних	Характеристика	Реалізація в Україні
Поточний облік	Аналіз даних згідно даної методології базується на обробці бази даних стосовно талонів прибуття та вибуття, тобто скасування реєстрації і реєстрацію місця проживання.	Державна служба статистики України (Держстат)
Прикордонна статистика	Формує суцільні дані стосовно в'їздів і виїздів іноземців та громадян країни.	Державна міграційна служба
Адміністративні джерела	Охоплює дані адміністративних процедур : кількість віз, дозволів на постійне і тимчасове проживання.	Консульські установи, Державна міграційна служба
Реєстри населення	Фіксують регулярну інформацію щодо численних демографічних показників - чисельності, складу населення, народжуваності, смертності, шлюбів , розлучень.	Практика реєстрів населення в Україні відсутня
Перепис населення	Періодичний аналіз демографічних та соціально-економічних даних про населення. У рамках даного обліку проводиться анкетування.	Останній перепис населення здійснювався у 2001 році Державною службою статистики України
Опитування домогосподарств	Методологія особистого опитування репрезентативної вибірки шляхом інтерв'ювання	У останньому звіті Представництва Міжнародної організації з міграції (МОМ) в Україні 2016 року більшість наведених даних сформовані на основі ґрунтового опитування
Статистика ООН	Комплексне дослідження, що охоплює дані державних органів, прикордонних служб, опитування домогосподарств. Враховують статистику як країни донора, так і реципієнта.	Останній глобальний звіт, де цілком було прораховано показники України виданий у 2017 році
Непрямі показники	Використання опосередкованих даних, таких як грошові перекази, мобільні оператори, Інтернет-зв'язок, телефонні розмови	Національний Банк України аналізує дані щодо міграції, фіксуючи відомості про грошові перекази, статистичні агенції

		«експериментують» з підрахунками мігрантів на базі даних про соціальні мережі та мобільних операторів.
--	--	--

Жодна з охарактеризованих вище систем не висвітлює реальну картину міграційних процесів в Україні через особисті недоліки та проблематику уніфікації єдиної системи підрахунку.

ООН і її структурні підрозділи, що вивчають питання міграції - Міжнародна організація по міграції, Міжнародна організація праці, Управління верховного комісара ООН в справах біженців працюють над вдосконаленням інформаційних джерел даних міграційних процесів на основі уніфікації показників. Проте враховуючи різну методичку оцінки в країнах міграційних показників, формування єдиних означень потребує детальнішого аналізу та внесення коректив. В епоху глобальної інтеграції це питання є одним з пріоритетних напрямків у вивченні даного явища.

Відсутність реальних міграційних показників та тенденція до нелегального працевлаштування як двостороннього аспекту через нагальну потребу інших країн у дешевій робочій силі та ігнорування бюрократичної тяганини з боку мігранта складає суттєву проблему визначення чисельності українських трудових мігрантів та створює перепони на шляху ефективного впровадження міграційної політики. Враховуючи ці показники, можна стверджувати, що офіційні дані не відповідають дійсності, оскільки не враховують суцільної картини міграційних процесів через проблему аналітики їх масштабів.

2. ТЕНДЕНЦІ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНИХ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ ТРУДОВИХ РЕСУРСІВ В УКРАЇНІ

За версією Державної служби статистики України, з 2005 року в Україні спостерігається позитивне сальдо міграції – кількість тих, хто приїжджає жити в Україну, є більшою за кількість тих, хто поїхав. Держстат формує дані стосовно

міграції населення основі обробки талонів прибуття та вибуття, тобто скасування реєстрації і реєстрацію місця проживання. Це абсолютно не зображає повноцінну картину міграційних рухів, адже вибуття з реєстрації здебільшого оформлюють лиш ті, хто планує здобути громадянство іншої країни.

Рис.2.1 зображає тенденцію міграційних процесів українського населення за кордон згідно статистичних даних Державної служби статистики України.

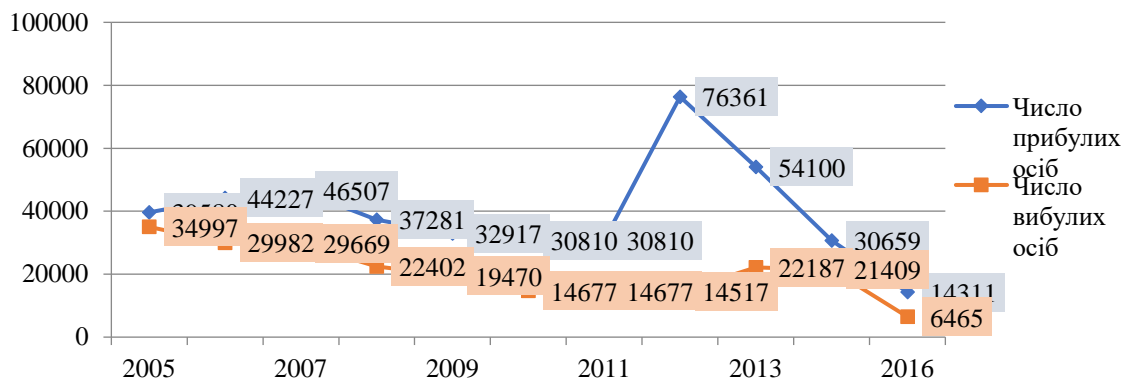

Рис.2.1 Показники чисельності міжнародних мігрантів за даними Державної служби статистики протягом 2005-2017 рр.

Згідно цих даних сальдо міграції (різниця чисельності між особами, що виїхали та вїхали) носить виключно позитивний характер, що зображено на рис.2.2.

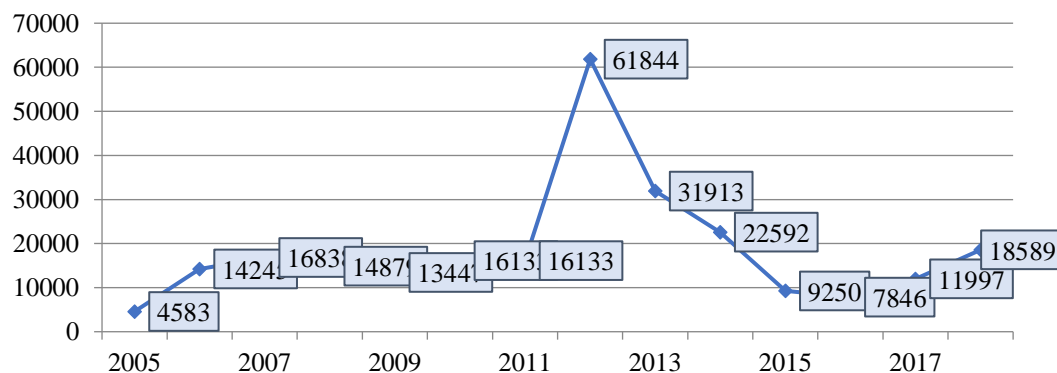

Рис.2.2 Сальдо міграції за період 2005-2017 рр.

У 1998 році статистичним відділом ООН (англ. «UN Statistics Division») були розроблені «Рекомендації щодо статистичних даних про міжнародну міграцію», які

постійно вдосконалюються та оновлюються. Департамент економічних і соціальних питань Секретаріату Організації Об'єднаних Націй у 2005, 2010, 2015 та 2017 році сформував звіти, де описані міграційні процеси країн світу. Дані ООН свідчать, що кількість українців за кордоном постійно збільшується (рис.2.3).

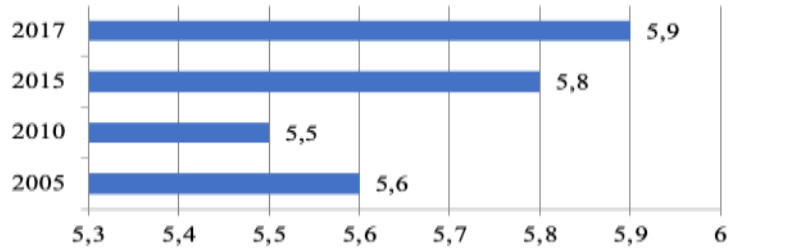

Рис.2.3 Кількість українських мігрантів згідно даних ООН за 2005-2017 рр.

Для аналізу показників кількості українських трудових мігрантів пропонуємо враховувати статистичні дані ООН, заважаючи на працездатний вік, проте відкидаючи частку молоді до 20 років, враховуючи те, що більшість з них емігрували з освітньою метою. Тобто межі віку потенційно трудових мігрантів – 24-69 років.

Рис.2.4 ілюструє кількість потенційних українських трудових мігрантів згідно даних ООН, число яких збільшується з кожним звітним періодом.

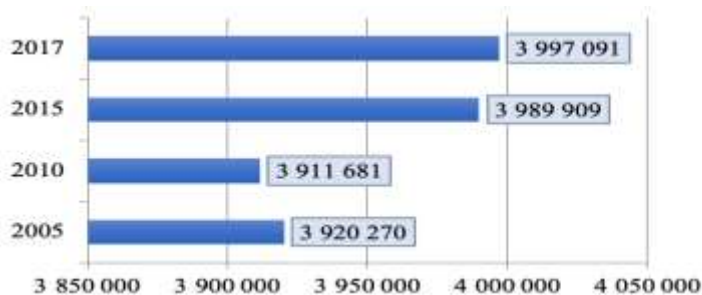

Рис.2.4. Кількість потенційних трудових мігрантів за 2005-2017 рр.

Табл. 2.1 зображає рейтинг країн з найбільшою кількістю емігрантів згідно даних ООН за 2017 рік Україна опинилась на восьмій сходинці ТОП-10 з кількістю населення – 5,9 млн осіб.

Проте, якщо аналізувати частку емігрантів від кількості населення країни загалом поданих країн, то Україні відсоток українців досить майже найбільший –

13,16%. Переважає лише Сирійська арабська республіка через велику кількість біженців внаслідок громадянського конфлікту, який спровокував велику хвилю міграції.

Таблиця 2.1

Рейтинг країн світу за кількість населення за кордоном у 2017 р.

Місце в рейтингу	Країна	Кількість населення країни за кордоном, млн осіб	% від загальної кількості населення в країні
1	Індія	16,6	1,24
2	Мексика	13	10,06
3	Російська Федерація	10,6	7,34
4	Китай	10	0,72
5	Бангладеш	7,5	4,55
6	Сирійська арабська республіка	6,9	37,77
7	Пакистан	6	3,05
8	Україна	5,9	13,16
9	Філіппіни	5,7	5,43
10	Сполучене Королівство Великої Британії та північної Ірландії	4,9	7,90

Джерело: сформовано автором на основі даних [43]

У структурі вікових мігрантів все більшу частку починає формувати молодь. Молоді люди становлять основну частину щорічних міграційних рухів. Хоча міжнародна міграція є можливістю для молоді забезпечити краще життя для себе і своїх сімей, прагнути до освітніх прагнень, поліпшити свої професійні навички та перспективи, або задовольнити бажання особистого розвитку через пригоди і виклики, що приходять з життям за кордоном, міграція молодих людей відбувається у контексті високого рівня безробіття серед молоді та відсутності створення гідної праці на дому [36].

Для бізнесу це є одним із найбільших викликів і загроз, оскільки залучення до роботи молоді дає можливість:

- знизити собівартість продукції та послуг, оскільки рівень заробітної плати молодих фахівців нижчий, а на фонд оплати праці для багатьох видів бізнесу припадає значна частка в собівартості;

- вивільнити більш досвідчених фахівців для нових проєктів, продуктів, стратегічного планування;
- сформувати кадровий резерв;
- впровадити нові підходи та форми управління проєктами, продуктами, сервісами, оскільки молоді працівники здебільшого є прихильниками нових технологій та автоматизації, які допомагають їм знизити рівень ручної праці.

Табл.2.2 характеризує вікову структуру мігрантів за даними ООН у досліджувані роки впродовж 20-69 років життя.

Таблиця 2.2

Вікова структура мігрантів

Рік	2005 р., млн осіб	%	2010 р., млн осіб	%	2015 р., млн осіб	%	2017 р., млн осіб	%
20-24	276798	7,06	115 603	6,75	245442	6,15	272013	7,45
25-29	297439	7,59	134 266	7,84	291761	7,31	350294	9,40
30-34	335874	8,57	140 895	8,23	313937	7,87	365359	9,57
35-39	425592	10,86	159 053	9,29	362614	9,09	377320	9,64
40-44	516623	13,18	190 940	11,15	442922	11,10	420066	10,52
45-49	501970	12,80	216 985	12,67	509770	12,78	473058	11,66
50-54	481565	12,28	219 633	12,83	520513	13,05	488210	11,91
55-59	426944	10,89	206 231	12,04	491892	12,33	467280	11,31
60-64	349922	8,93	181 176	10,58	438162	10,98	421373	10,10
65-69	307543	7,84	147 462	8,61	372896	9,35	362118	8,43
Всього	3920270	100	1 712 244	100	3989909	100	3997091	100

Джерело: сформовано автором на основі даних [1].

Рис.2.5 ілюструє кількість українських мігрантів у віковому відношенні за даними ООН зі звіту 2017 року.

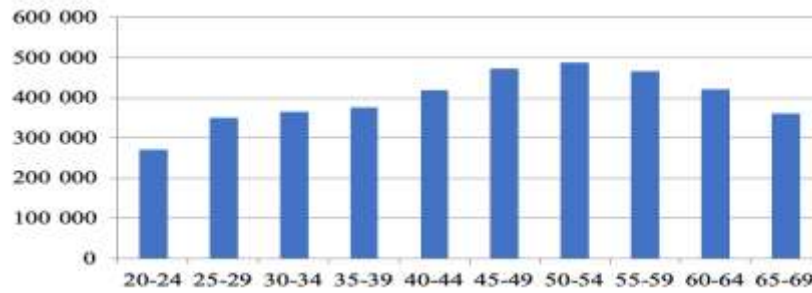

Рис.2.5 Віковий розподіл українських трудових мігрантів у 2017 р.

Фемінізацію міграційних потоків України, дослідники міграційних процесів за методологією ООН, відзначили ще в 1995-х роках. Хоча традиційно прийнято вважати, що у гендерному розподілі переважають чоловіки, а жінки беруть участь в міграційних процесах як частина подружжя, подорожуючись зі своїми чоловіками або приєднуючись до них за кордон. Згідно наведених нижче даних жінки займають більше 50% у частці «незалежних» трудових мігрантів.

Варто зазначити, що жіноча міграція має свої особливості, які є не лише джерелом можливостей, а й певним ризиком. Жінки все частіше мігрують незалежно від сімей і стають годувальниками своєї сім'ї. Це формує негативні психосоціальні наслідки – самотність дітей, зміна ролі чоловіка, занепад сімейних цінностей.

Розвиток фемінізації міграційних процесів зумовлений насамперед світовим попитом на робочу силу в сфері послуг, насамперед в домашньому обслуговуванні. Індустрія дозвілля та розваг, готельно-ресторанний бізнес також потребує великої кількості працівниць [16].

На рис.2.6 зображена кількість українських трудових мігрантів у гендерному розподілі. Зображення чітко ілюструє перевагу жінок та зростання кількості мігрантів обох статей.

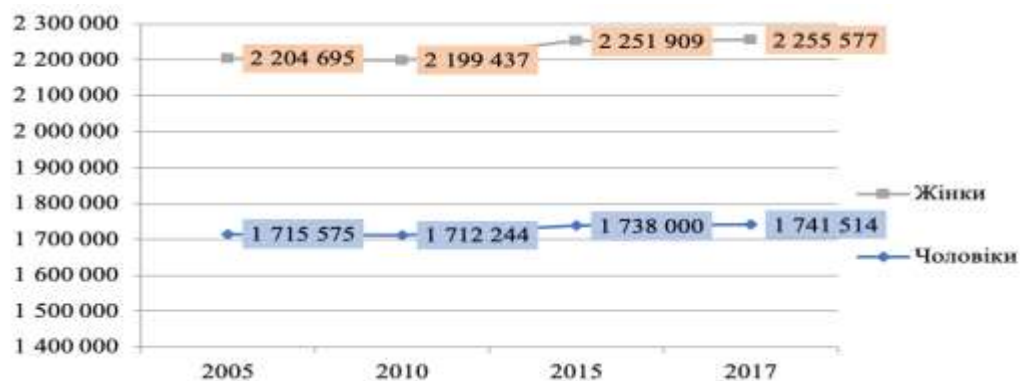

Рис.2.6 Кількість мігрантів в гендерному розподілі у 2017 р.

В табл.2.3 відображається кількість чоловіків і жінок та їх частка у загальній гендерній структурі.

Таблиця 2.3

Гендерний розподіл трудових мігрантів

Рік	Кількість чоловіків, осіб	Кількість жінок, осіб	Частка чоловіків, %	Частка жінок, %
2005	1 715 575	2 204 695	43,76	56,24
2010	1 712 244	2 199 437	43,77	56,23
2015	1 738 000	2 251 909	43,56	56,44
2017	1 741 514	2 255 577	43,57	56,43

Джерело: сформовано автором на основі даних [43].

Рис.2.7 зображає частку жінок та чоловіків у гендерному розподілі українських трудових мігрантів у 2017 році.

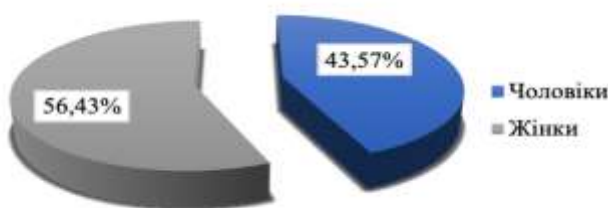

Рис.2.7. Структура гендерного розподілу мігрантів у 2017 р.

Таблиці 2.4 і 2.5 відображають гендерно-вікову структуру українських трудових мігрантів, показники яких майже паралельно відображаються у частці як жінок, так і чоловіків.

Таблиця 2.4

Вікова структура чоловіків-мігрантів

Рік	2005 р., млн осіб	%	2010 р., млн осіб	%	2015 р., млн осіб	%	2017 р., млн осіб	%
20-24	132325	7,71	115 603	6,75	117440	6,76	129818	7,45
25-29	138630	8,08	134 266	7,84	136737	7,87	163729	9,40
30-34	152695	8,90	140 895	8,23	143618	8,26	166673	9,57
35-39	189594	11,05	159 053	9,29	161869	9,31	167940	9,64
40-4	226879	13,22	190 940	11,15	193685	11,14	183131	10,52
45-49	217917	12,70	216 985	12,67	219574	12,63	203124	11,66
50-54	207807	12,11	219 633	12,83	221811	12,76	207383	11,91
55-59	182900	10,66	206 231	12,04	208030	11,97	196984	11,31
60-64	146684	8,55	181 176	10,58	183486	10,56	175877	10,10
65-69	120144	7,00	147 462	8,61	151750	8,73	146855	8,43
Всього	1715575	100	1712244	100	1738000	100	1741514	100

Джерело: сформовано автором на основі даних [43].

Таблиця 2.5

Вікова структура жінок-мігрантів

Рік	2005 р., млн осіб	%	2010 р., млн осіб	%	2015 р., млн осіб	%	2017 р., млн осіб	%
20-24	144473	6,55	125 027	5,68	128 002	5,68	142 195	6,30
25-29	158809	7,20	151 775	6,90	155 024	6,88	186 565	8,27
30-34	183179	8,31	166 887	7,59	170 319	7,56	198 686	8,81
35-39	235998	10,70	196 451	8,93	200 745	8,91	209 380	9,28
40-44	289744	13,14	243 298	11,06	249 237	11,07	236 935	10,50
45-49	284053	12,88	282 790	12,86	290 196	12,89	269 934	11,97
50-54	273758	12,42	290 674	13,22	298 702	13,26	280 827	12,45
55-59	244044	11,07	276 017	12,55	283 862	12,61	270 296	11,98
60-64	203238	9,22	248 395	11,29	254 676	11,31	245 496	10,88
65-69	187399	8,50	218 123	9,92	221 146	9,82	215 263	9,54
Всього	2204695	100	2 199 437	100	2 251 909	100	2 255 577	100

Джерело: сформовано автором на основі даних [43].

Основний напрям українських трудових мігрантів – сусідні держави – Польща та Росія, а також країни Південної Європи. На основі структурних даних, проаналізованих провідним фахівцем Інституту демографії Малиновською О.А. у 2008, 2012 та 2017 рр. чітко прослідковується зміна географічного спрямування українського мігранта з Росії в сторону Польщі, яка в умовах сьогодення є основною локацією працевлаштування за кордоном [19].

Для українського мігранта найбільш характерна «маятникова міграція», що проявляється в тимчасовій періодично повторювальній циркуляції до країн-сусідів – Польщі, Угорщини, Білорусі, Росії. Тривалість перебування в інших країнах закономірно більша.

Рис. 2.8 ілюструє частку країн у структурі географічного напрямку українських трудових мігрантів.

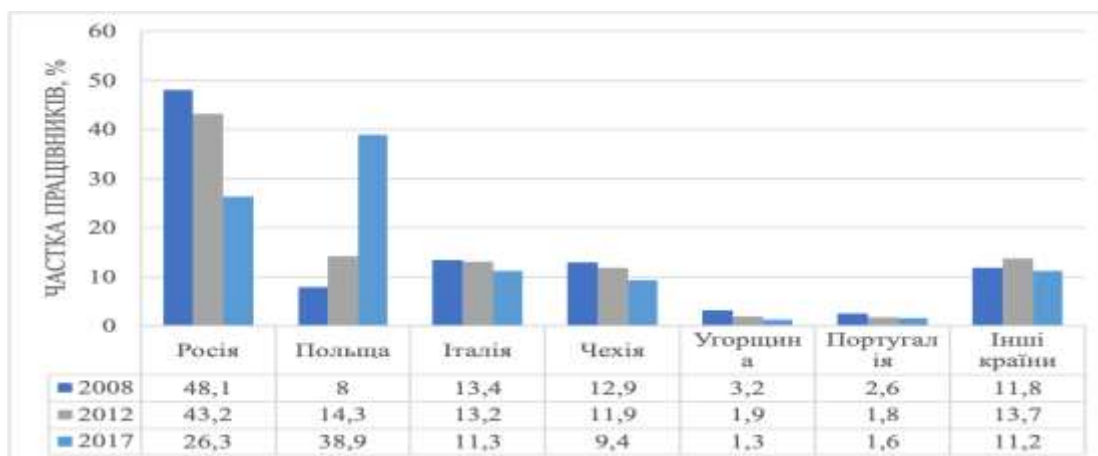

Рис.2.8. Географічні напрями українських мігрантів у 2008-2017 рр.

Згідно аналітики сфери зайнятості українських мігрантів характеризується стабільними тенденціями до працевлаштування чоловіків на будівництві та жінок у домашніх господарствах. Проте частка зайнятих у різних галузях змінюється [19].

Рис. 2.9 зображає частку українських трудових мігрантів у сферах зайнятості.

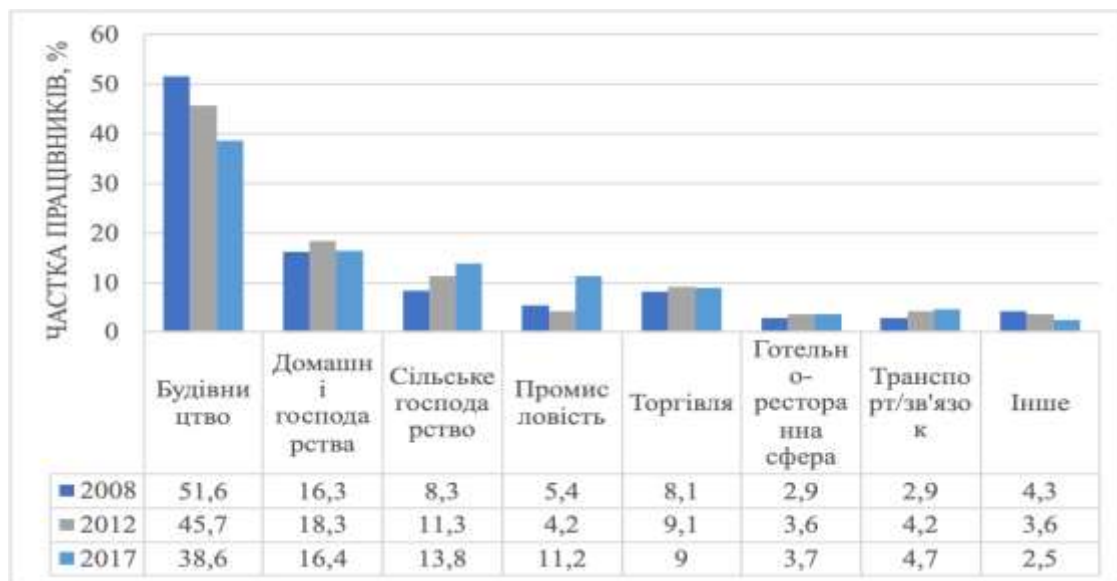

Рис.2.9. Сфери зайнятості українських мігрантів у 2008-2017 рр.

Якщо у 2008 та 2012 роках розподіл між сферами коливався у незначних межах, то у 2017 прослідковується чітка зміна – сектор будівництва втрачає частку українських робітників на користь промисловості, зростає також відсоток працевлаштованих мігрантів у сільському господарстві. Така динаміка змін зумовлена насамперед збільшенням попиту на іноземну робочу силу саме в цих галузях, що закономірно спровокує потік мігрантів зі сфер з більшою важкістю роботи, у даному випадку – будівництва.

3. СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ МІГРАЦІЇ ВИСОКОКВАЛІФІКОВАНИХ УКРАЇНСЬКИХ КАДРІВ

Сьогодні, розвиток міграційних процесів формує негативні фактори в економіках країн-реципієнтів, які розглядають це явище виключно як небезпеку економіці [8]. І безспідставно, якщо говорити про імміграцію висококласних працівників у країни з вищим рівнем достатку та можливостей для розвитку та зростання. З іншого боку, переоцінка міграції допомагає підвищити розуміння стратегій життєдіяльності людей на основі різноманітного та активного способу. Міграція є частиною активних стратегій життєдіяльності, але також визначається

соціальним контекстом і визначається соціальними нормами і структурами. Мігранти є агентами змін – економічно, технологічно, соціально та політично [19].

На основі загальноприйнятих міжнародних критеріїв Україна має достатній потенціал для розвитку інновацій (з точки зору основної та прикладної науки). Однак, на даний момент це використовується мінімально. Для цього є кілька причин. По-перше, Україна гостро потребує технологічних і структурних оновлень та збільшення фінансової підтримки інновацій. По-друге, це вимагає великих і різноманітних форм міжнародного наукового технологічного співробітництва з іншими країнами. В цьому відношенні одним з актуальних питань для України є залучення венчурного капіталу, який спеціалізується на проектах фінансування нових наукових проектів з потенційними високими показниками розвитку, проте великим ризиком. Міжнародний економічний досвід показує, що в країнах з добре розвиненими ринками венчурні підприємства відіграють активну роль у задоволенні потреб населення для нових продуктів та в підвищенні загального наукового і технологічного рівня виробництва, створюючи тим самим конкурентне середовище в галузях науки і наукових послуг.

Наявність та тенденцію розвитку проблеми фінансування НДДКР України можна прослідкувати за допомогою аналізу частки коштів, спрямованих на розвиток науки у загальній частці ВВП, зображеному на рис. 3.1 [34].

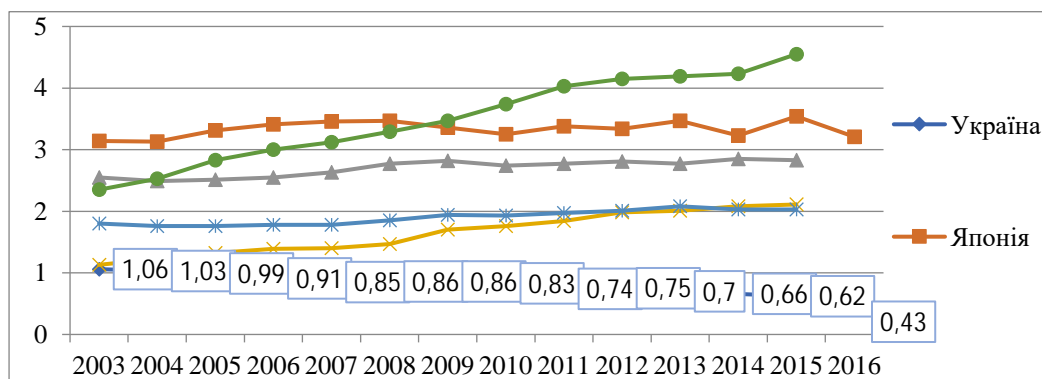

Рис.3.1. Витрати на дослідження та розробки в Україні та інших країнах світу, % ВВП

Витрати на дослідження та розробки у структурі ВВП України формують спадну тенденцію, що негативно впливає на рівень розвитку науки та техніки в державі. Це у свою чергу спонукає програмістів, технологів, науковців та інженерів шукати перспективу за межами країни. Високорозвинені країни світу спрямовують все більший грошовий потік у розвиток технологій. І якщо у ЄС, відсоток коливається внаслідок різної політики стосовно інвестицій у науку членів союзу, то Китай і Південна Корея відображають чітке зростання витрат на дослідження та розробки. Певною мірою коливаються показники Японії, проте залишаються на високому рівні. США рухається майже плавною лінією, яку можна пояснити як адаптованість країни саме до такого рівня частки ВВП, внаслідок аналізу перспектив та стратегічних рішень.

Міграція висококваліфікованих фахівців з країн, що розвиваються, є широко поширеною і руйнівною проблемою для держав - вихідців даної категорії людських ресурсів.

Основними драйверами міграції освітньої еліти українського суспільства є: корумпованість держави; відсутність можливостей для гідного працевлаштування; низький рівень оплати праці; відсутність перспектив розвитку; нестабільність економічної системи.

Серед основних мотивів, що штовхають фахівців до виїзду за кордон, можна виділити: потреба в безпеці та впевненості в завтрашньому дні; якість послуг в інституціях (школа, лікарня); інфраструктура; можливість самореалізації.

Точної статистики стосовно працевлаштування висококваліфікованих українських кадрів не існує. Проте цілком справедливо можна стверджувати, що найбільш привабливими для працевлаштування «мізків» є США та Європейський Союз.

Трудова імміграція відіграє ключову роль у просуванні економічного розвитку в довгостроковій перспективі та у вирішенні поточних та майбутніх демографічних проблеми в ЄС. Отже, ЄС працює над низкою взаємопов'язаних заходів, які

спільно спрямовані на створення гнучкої системи залучення кваліфікованих трудових ресурсів з країн, що не перебувають у складі ЄС задля зміцнення конкурентоспроможності ЄС. Однією з реалізації цієї стратегії є «Blue Card».

«Синя карта» ЄС - це стандартизований дозвіл на проживання для висококваліфікованих осіб з третіх країн, які планують працювати в ЄС. Її власникам надаються пільги та цінні папери, але отримання дозволів може бути дуже важким [4]. Синя карта ЄС дозволяє громадянам третьої країни, які мають відповідний університетський рівень або подібну кваліфікацію, отримати дозвіл на проживання з метою роботи в ЄС. Власники можуть подати заявку на постійне поселення в Європі через певний проміжок часу. Табл.3.1 ілюструє кількість «синіх карт» виданих країнами ЄС для українських фахівців протягом 2012-2017 років .

Таблиця 3.1

«Blue Card» для українських фахівців

Країна/рік	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Австрія	15	14	20	13	10	8
Бельгія	0	0	1	0	1	3
Болгарія	0	0	7	36	25	22
Естонія	2	3	8	12	7	5
Іспанія	2	5	0	1	1	0
Італія	0	0	6	9	14	8
Латвія	6	6	20	49	40	48
Литва	0	4	31	54	33	41
Люксембург	0	3	4	12	19	16
Німеччина	109	468	608	848	863	849
Польща	0	6	21	272	431	167
Румунія	0	1	20	30	12	6
Словаччина	2	5	3	3	2	4
Словенія	0	0	0	4	1	4
Угорщина	0	0	1	0	1	0
Фінляндія	0	1	0	0	5	3
Франція	2	4	6	22	12	15
Хорватія	0	0	0	3	0	1

Джерело: дані сформовано автором на основі [42].

Основні напрями використання можливості полегшеного працевлаштування висококваліфікованих кадрів України за програмою – Чехія, Польща та Німеччина. Німеччина – беззаперечний лідер з залученості українського людського потенціалу за «блакитними картами», що зображено на рис.3.2.

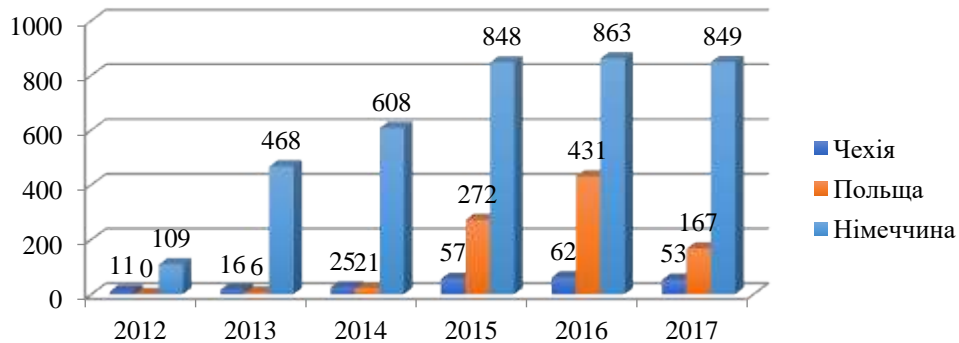

Рис.3.2. Динаміка видачі «Blue card» для українців

Рис.3.3 ілюструє рейтинг країн за кількістю власників «Blue card».

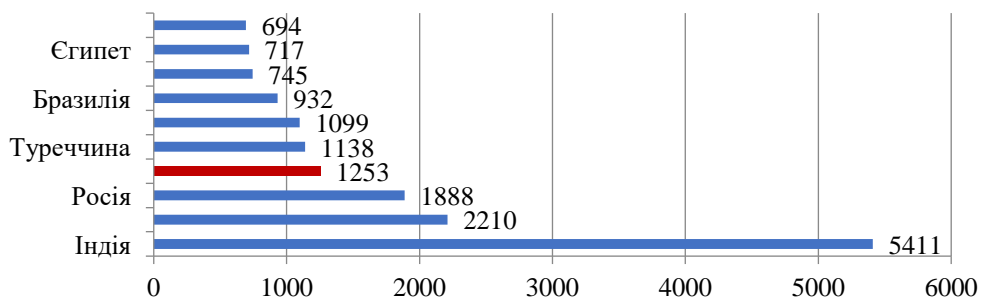

Рис.3.3. Рейтинг кількості власників «Blue card» осіб

Основну частину висококваліфікованих мігрантів, які отримали «блакитну карту» становлять громадяни Індії. Фахівці з Китаю розташовані на другій позицію. Наступну сходинку займає Росія. Україна розташовується на четвертій лідерській позиції, що характеризує високий рівень залученості висококваліфікованих українців до процесів розвитку ЄС, а також чітко відображає тенденцію людського потенціалу нашої держави до зміни місця проживання задля покращення власного добробуту. П'ятірку лідерів замикає Туреччина.

США для залучення мігрантів застосовують політику, керовану попитом. У нинішніх умовах розвитку країна найбільше зацікавлена у висококваліфікованих

мігрантах із третіх країн. Висококваліфіковані працівники-мігранти можуть виходити на ринок праці США на тимчасовій основі або як законні постійні жителі (з так званою «зеленою картою») [38].

Якщо працедавці США хочуть найняти кваліфікованих робітників на тимчасовій американській візі, вони використовують візу H1B та візу L1 (L1A та L1B). H1B і L1 - це тимчасові американські візи, які дозволяють іноземцям офіційно працевлаштуватись у США на висококваліфіковані посади. Американські компанії можуть спонсорувати іноземних співробітників візою H1B. Після затвердження, власники візи H1B повинні працювати тільки для цієї корпорації або роботодавця, якщо вони не подають заявку на передачу H1B. Віза H1B розроблена для в'їзду в країну фахівців, що володіють цінними знаннями. Претендент повинен володіти, як мінімум, ступенем бакалавра за тією спеціальністю, за якою він хоче влаштуватися в США. За даними візами у Сполучених Штатах Америки працевлаштовуються і висококваліфіковані фахівці з України, кількість яких охарактеризована у табл.2.8. Загалом тенденція видачі для українських громадян – спадна, проте їх частка у структурі віз виданих усім європейським країнам – зростає. Це зумовлене насамперед труднощами видачі американської візи внаслідок політики квотування. Візи L-1 надаються провідним спеціалістам, керівникам та менеджерам філій або дочірніх компаній, головний офіс яких знаходиться в США, тобто в межах «службової міграції». Аналітика кількості даних віз подана у табл.2, проте охарактеризоване число включає також тип L-2, що видається членам родини власника візи .

Таблиця 3.2

Аналіз кількості виданих віз типу H1B, L та H для українців

Показник/рік	2014	2015	2016	2017	2018
Кількість виданих віз типу H1B для українців, шт	311	326	277	256	242
Загальна кількість H1B, шт	131369	172748	180057	179049	179660
Частка українців, що отримали візу в загальній	0,24	0,19	0,15	0,14	0,13

структурі виданих дозволів, %					
Кількість населення Європи, що отримало візу НІВ	14109	12826	11450	9543	9126
Частка українців, що отримали візу в структурі Європи виданих дозволів, %	2,20	2,54	2,42	2,68	2,65
Загальна кількість виданих віз типу L, шт	149621	164604	165178	163432	153099
Кількість виданих віз типу Н для українців, шт	718	930	1301	1057,00	1288
Частка українців, що отримали візу в загальній структурі виданих дозволів, %	0,48	0,56	0,79	0,65	0,84

Джерело: дані сформовано автором на основі [45].

Рис.3.4 яскраво зображає тенденцію видачі віз НІВ висококваліфікованим українським спеціалістам періоді протягом останніх п'яти років.

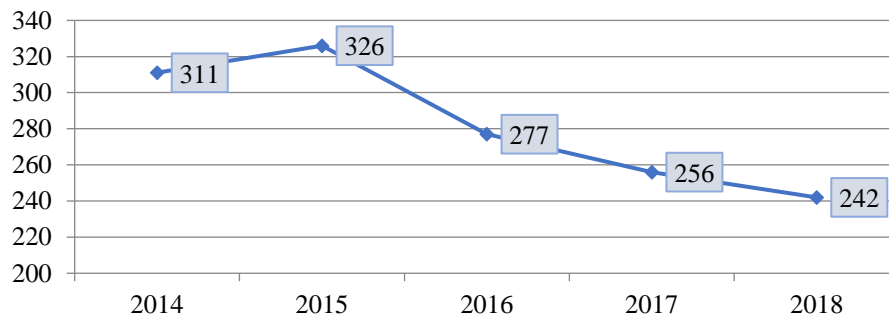

Рис.3.4. Кількість українських громадян, що отримали візу типу НІВ протягом 2014-2018 рр., осіб

Рис.3.5 чітко ілюструє тенденцію видачі віз типу L українським кваліфікованим мігрантам періоді 2014-2018 рр.

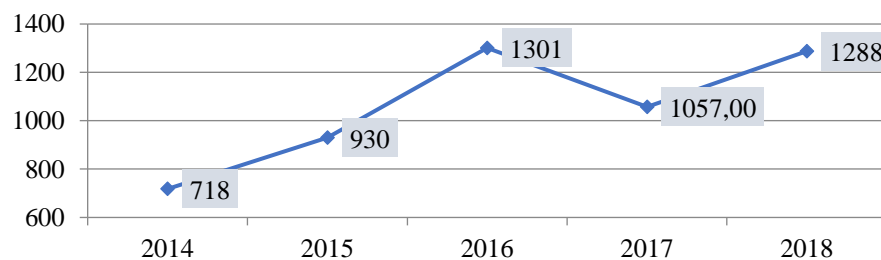

Рис.3.5. Кількість українських громадян, що отримали візу типу L за 2014-2018 рр., осіб

На сьогоднішній день «відтік мізків» - серйозний виклик для України як країни, що розвивається. Україні потрібно реагувати на цю проблему, адже поки економіка нашої держави занепадає, її людські ресурси розбудовують економіку інших країн.

ВИСНОВКИ

Характеристика наслідків міграційних процесів відображає подвійну картину – можливості та проблеми внаслідок міграції робочої сили. Слабка сторона цього явища базується, насамперед, на втраті людського потенціалу країни і як наслідок занепад галузей економіки, які втратили робочу силу, знецінення традиційних сімейних цінностей та занепад національної ідентичної культури загалом. Сильна сторона міграції передбачає набуття мігрантами нового досвіду та знань, зменшення безробіття на ринку праці, надходження в країну іноземної валюти шляхом трансфертів українських мігрантів, інтеграція у новий соціокультурний простір.

Також було висвітлено методології згідно яких проводять підрахунок міграційних показників: поточний облік, прикордонна статистика, адміністративні джерела, реєстри населення, перепис населення, опитування домогосподарств, непрямі показники, що відображаються опосередкованими дослідженнями. Характеристика недоліків реалізації даних методик провокує створення єдиної уніфікованої системи на базі комплексного охоплення всіх можливих даних. Вирішенням даної проблеми займається ООН та її структурні підрозділи, що зацікавлені в міграційному процесі.

Другий розділ дипломної роботи був присвячений аналітичній оцінці міграційних процесів в межах українського питання в діапазоні тенденцій розвитку різних років. На основі чого можна об'єктивно дослідити особливості міжнародної трудової міграції українців в умовах сьогодення:

- за рейтингом кількості мігрантів ООН, Україна посідає 8 місце з кількістю 5,9 млн осіб. Найбільше місце у структурі чисельності складаються трудові

мігранти, що забезпечує країну статусом провідного донора робочої сили на міжнародній арені;

- фемінізація потоків трудової міграції, що зумовлено попитом на робочу силу у сфері послуг;
- ріст частки молоді у віковій структурі українських мігрантів;
- зміна географічного напрямку з Росії у сторону Європи, особливо в напрямку Польщі, де нині зосереджена найбільша частина трудових мігрантів, особливо у короткостроковому періоді перебування;
- незмінною залишається тенденція працевлаштування чоловіків у будівництві, а жінок в домашньому господарстві, проте кількість українських мігрантів у будівельному секторі зменшується на користь промисловості;
- збільшення частки приватних переказів мігрантів у структурі ВВП удвічі порівняно з 2010 р., проте значне зниження їх надходження шляхом формальних каналів – банків та платіжних систем;
- лідируюча позиція українських висококваліфікованих фахівців у працевлаштуванні в Європі на основі «blue card».

На базі даних аналітичних досліджень у третьому розділі дипломної роботи були розроблені рекомендації стосовно створення сприятливого середовища в межах країни для зміни міграційних тенденцій.

В контексті наведених рішень йдеться не про ефемерну та довготривалу розбудову економіки задля повернення українських трудових мігрантів, а про можливі стратегії реалізації у середньостроковому періоді у трьох напрямках – виграш від трудової міграції, стимулювання розбудови держави разом з тими, хто повертається і курс на висвітлення перспектив на підприємствах межах країни.

Мотиваційне сприяння рееміграції закладене в основах формування сприятливого клімату для розвитку малого бізнесу як одного з вагомих прагнень мігрантів, що нагромаджують капітал.

Підтримка сектору креативних сфер здатна забезпечити реалізацію потенціалу потенційно творчих людей, які через відсутність перспективи вдаються до некваліфікованої роботи за кордоном.

Інвестиції в неформальні структури навчання, системи та практики, зокрема створення молодіжної організації з питань стажування та наступного працевлаштування молоді на підприємствах, які здійснюватимуть їх навчання та розвиток в межах своїх потреб та нових нестандартних підходів.

Налагодження потужної системи аутсорсингу зупинить міграцію висококваліфікованих фахівців та сприятиме розвитку країни в контексті адаптації економіки до орієнтації на науково-технологічний сектор.

Зростання значення креативних галузей та інноваційної сфери поступово трансформуватиме економіку країни до переходу на новий рівень – економіки знань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Валовий внутрішній продукт у 2010-2018 рр.[Електронний ресурс] // Офіс з фінансового та економічного аналізу у Верховній Раді України. - 2018. - Режим доступу урсу: <https://feao.org.ua/wp-content/uploads/2018/10/gdp2010-2018.pdf>.
2. Гладких Д. М. Приватні грошові перекази в Україну в умовах розвитку цифрової економіки: аспект фінансової безпеки держави / Д. М. Гладких // Стратегічні пріоритети.- 2017. - № 4 (45). - С. 82-90.
3. Державна служба зайнятості України [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.dcz.gov.ua/control/uk/index> 12.
4. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/> 13.
5. Дослідження та діалог щодо політики у сфері міграції і грошових переказів в Україні [Електронний ресурс] // Міжнародна організація з міграції (МОМ), Представництво в Україні. - 2016. - Режим доступу до ресурсу:http://iom.vh.lucky.net/sites/default/files/mom_migraciya_yak_chynnyk_rozvytku_v_ukrayini.pdf.
6. Закон «Про основні засади міграційної політики» [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3721-12>
7. Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи [Електронний ресурс]. -Режим доступу: <https://idss.org.ua/index>
8. Ковальчук А.Ю. Сучасне розуміння міграції та міграційних процесів в Україні/ А.Ю.Ковальчук//Порівняльно-аналітичне право. – Київ, 2015. - №1. – С.182-185.
9. Козловець М.А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації : монографія / М.А. Козловець ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Київ : Юрид. думка, 2011. - 383 с.

10. Корнієнко О.О. Роль міграції населення в демографічному розвитку України/ О.О. Корнієнко // Міжнародна науково-практична конференція «Розвиток нової економічної системи на світовому, державному та регіональному рівнях» (Львів, 30 січня 2015 р.). - Львів: ЛЕФ, 2015. - Ч.2.- С. 44-47.
11. Кравчук К. Трудова міграція як фактор економічного зростання в Україні. Аналітична записка // Інститут економічних досліджень та політичних консультацій, 2014. 15 с.
12. Кривенко Ю. Соціально-філософський аналіз причин та механізмів міграції людських ресурсів у постмодерному суспільстві // Чернівці: Науковий Вісник Чернівецького університету. Філософія, 2011. Вип. 561–562. С. 217–221.
13. Кукурудза І. І., Ромащенко Т. І. Україна у світових процесах трудової міграції: Монографія. Черкаси: ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2012. 252 с.
14. Кульчицька К., Сушко І. Неврегульована і вимушена міграція з України до ЄС перед отриманням безвізового режиму: можливі наслідки та очікування // Європа без бар'єрів, 2017. 8 с.
15. Курилич М. Трансформація та політизація міграційних процесів під впливом глобалізації // Київ: Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України, 2010. Вип. 49. С. 364-380.
16. Л.Чайка-Петегирич. Трудова міграція та її взаємозв'язок з безробіттям в Україні / Л.Чайка-Петегирич // Галицький економічний вісник. - 2012. - №3(36). - С.5-9 - (економіка та управління національним господарством та суб'єктами господарювання).
17. Лібанова Е.М. Населення України. Трудова еміграція в Україні: Монографія / Е.М. Лібанова. – К.: І-нт демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2010. – 233 С.

18. Ляшенко О.М., Шампанюк Ю.І. Особливості трудової міграції України/О.М.Ляшенко, Ю.І.Шампанюк. – «Молодий вчений» - №4(31), -2016. – С.121-125. 7.
19. Малиновська О. А. Перекази мігрантів з-за кордону та можливі заходи щодо їх заохочення та ефективного використання. Аналітична записка // Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1276/>
20. Малиновська О. Міграція: глобальний контекст та українські реалії / Олена Малиновська. – Київ: Видавництво "Фенікс", 2018. – 469 с.
21. Міграція в Україні: факти і числа /Міжнародна організація з міграції (МОМ) Представництво в Україні. - 2016. - С.32.
22. Міграція як чинник розвитку в Україні. Дослідження та діалог щодо політики у сфері міграції і грошових переказів в Україні // Міжнародна організація з міграції (МОМ), Представництво в Україні. Київ, 2016. 116 с.
23. Міжнародна економіка: підручник/ Д.Г. Лук'яненко, А.М. Поручник, Я.М. Столярчук. - К.: КНЕУ, 2014. -762с.
24. Міжнародна організація з міграції: МОМ в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [ї http://iom.org.ua/ua](http://iom.org.ua/ua)
25. Міністерство соціальної політики [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://www.msp.gov.ua/>
26. Наслідки міграційних процесів: нові виклики та можливості для регіонів / НАН України, ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І.Долішнього»; наук. ред. У.Я.Садова. - Львів, 2015. - 252 с. (Сер. «Проблеми регіонального розвитку»).
27. Національний банк України. Огляд приватних грошових переказів в Україну, що відображаються в статистиці платіжного балансу [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/Publication/econom/Balans/Ogl_grosh_perekaz.pdf

28. Палагнюк О.В. Міграція як соціально-економічний феномен та неополітичний виклик розвитку сучасного суспільства/ О.В.Палагнюк. //Наукові праці. Політологія -Київ, 2014. - Вип.218, Т.230. - С.37-41.

29. Позняк О. Оцінювання наслідків зовнішньої трудової міграції в Україні // Демографія та соціальна економіка.- 2016. - №2 (27). - С. 169-182.

30. Положення про Державну службу статистики України [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://csrv2.ukrstat.gov.ua/>

31. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України (щодо розвитку креативних індустрій в Україні)»

32. Про зовнішню трудову міграцію : Закон України від 05.11.2015 р. № 761-VIII (зі змінами та доповненнями). [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/761-viii>

33. Прямі інвестиції (акціонерний капітал) (2010-2017) // Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/zd/inv_zd/pi_ak_ks_reg/pi_ak_ks_reg_u.zip

34. Сірант М. Вплив глобалізаційних процесів на формування потоків трудової міграції // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки, 2014. № 782. С. 38–43

35. Скільки українців поїхало за кордон і що державі з цим робити [Електронний ресурс] // Центр економічної стратегії. - 2018. - Режим доступу до ресурсу: <https://ces.org.ua/migration/>

36. Столярчук Я. Сучасна сегментація та ключові тенденції розвитку світового ринку праці/ Я. Столярчук, С. Поручник //Україна: аспекти праці. - 2014. - № 7. - С. 12-17.

37. Пітюлич М.І. Новітні тенденції розвитку міжнародної трудової міграції та їх наслідки для України / М.І.Пітюлич // Мукачівський державний

університет. Серія: Економіка. - Науковий вісник Мукачівського державного університету, 2014.- В.1(1). - С.96-100.

38. Фарінья К. Розвиток креативних та культурних індустрій в Україні [Електронний ресурс] / Кристина Фарінья. - 2017. -Режим доступу доресурсу:https://www.culturepartnership.eu/upload/editor/2017/Research/Creative%20Industries%20Report%20for%20Ukraine_UA.pdf.

39. A Global Foreign Direct Investment Country Attractiveness Index [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.fdiattractiveness.com/index>

40. Blue card [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>

41. Eurostat [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>

42. International migrant stock: The 2017 revision [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/data/estimates2/estimates17.asp>

43. Main Science and Technology Indicators [Електронний ресурс].-Режим доступу: https://stats.oecd.org/viewhtml.aspx?Datasetcode=MSTI_PUB&lang=en

44. Nonimmigrant Visa Statistics Research and development expenditure (% of GDP [Електронний ресурс].- Режим доступу: https://travel.state.gov/content/travel/en/legal/visa-law0/visa_statistics/nonimmigrant-visa-statistics.htm